

רבי יחיאל מאיר

מח"ס 'מעמקי ים'

סמוכים מן התורה מנין

מקור דין 'דיינים סמוכים' בתורה שבכתב • משמעות דרשת 'לפניהם ולא לפני הדיוטות' • איך 'אלהים' מתפרש דיינים • הקשר שאנו מוצאים בכמה מקומות בין מזבח וקרבנות לשופטים ומשפטים • יתבארו לשונות הכתוב ודרשות החכמים והלכותיהם

גיטין דף פח: "וְאֵלֶּה הַמִּשְׁפָּטִים אֲשֶׁר תִּשִּׂים לַפְּנֵיהֶם, לַפְּנֵיהֶם וְלֹא לַפְּנֵי עוֹבְדֵי כּוֹכָבִים, דְּבַר אַחֵר לַפְּנֵיהֶם וְלֹא לַפְּנֵי הַדְּיוֹטוֹת". יש להבין מהיכן למדו חכמים ש'לפניהם' היינו לפני דיינים סמוכים. הרי בפשטות פרשת משפטים היא ממשיכה את סוף פרשת יתרו 'וַיֹּאמֶר ה' אֶל מֹשֶׁה כֹּה תֹאמַר אֶל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל אַתֶּם רְאִיתֶם כִּי מִן הַשָּׁמַיִם דִּבַּרְתִּי עִמָּכֶם... וְאֵלֶּה הַמִּשְׁפָּטִים...', ופרשה זו נאמרה לכל ישראל מראשו ושופטיו עד חוטבי עציו, ואיך הוציאו מכאן הדיוטות? וסמוכים ומומחין היכן הוזכרו כאן? רמב"ן על התורה כתב "ודרשו עוד לפניהם, ולא לפני הדיוטות, מפני שכתב במשפטים והגישו אדוניו אל האלהים, עד האלהים יבא דבר שניהם, וכתוב גם כן ונתן בפלילים, שהם הדיינים המומחין הסמוכים עד משה רבינו. ולכך אמר בכאן שהמשפטים האלה ישימו אותם לפני האלהים שיזכיר". ועדיין צ"ב שהרי בפשוטו 'לפניהם' נסמך על הפסוקים שלפניו, ולא על דברים שעדיין לא נאמרו.

עוד יש להבין מנין לנו ש'אלהים' היינו 'דיינים סמוכים', שמא כל דיינים בכלל 'אלהים' אף שאינם סמוכים איש מפי איש עד משה רבינו? ובכלל יש לדעת עיקר דין

1. שוב מצאתי במכילתא דרשב"י (כא, א) דרשה זו באופן אחר 'אשר תשים לפניהם, לפני בני ישראל לא נאמר כן אלא לפניהם לפני שבהם, מלמד שאין שוין דיני ממונות לעם הארץ, ולפי"ז המקור הוא מדרשה ש'לפניהם' היינו 'לפני האומה' ולא להדיוטות שבה [ומה שהקשו במכילתא 'לפני בני ישראל לא נאמר', צ"ע שהרי הדיבור למשה התחיל ב'כה תאמר אל בני ישראל']. אמנם לא נראה שזה מיירי בסמוכים דווקא, שהרי מדובר כאן על הלימוד הראשוני של דיני ממונות. אמנם לפי מה שיתבאר להלן אולי יתיישב שאף הלימוד הראשוני של הסמוכים בימי משה היה לאחר שכבר נסמכו, ואולי אפשר לאחד את הדרשות זה עם זה.

'סמוכים' מנין לנו? הרמב"ם (סנהדרין ד, א) כתב 'אחד בית דין הגדול ואחד סנהדרין קטנה או בית דין של שלשה צריך שיהיה אחד מהן סמוך מפי הסמוך, ומשה רבינו סמך יהושע ביד שנאמר ויסמוך את ידיו עליו ויצוהו, וכן השבעים זקנים משה רבינו סמכם ושרתה עליהן שכניה, ואותן הזקנים סמכו לאחרים ואחרים לאחרים ונמצאו הסמוכין איש מפי איש עד בית דינו של יהושע ועד בית דינו של משה רבינו'. אמנם מצינו בסנהדרין (יג:) שהגמ' מבינה שסמיכת יהושע היתה כדין סמיכה ודנו בזה להלכה. אך עדיין צ"ב, שהרי ודאי דנו בדיני ממונות ודיני נפשות לפני סמיכת יהושע, ואם לא היאך סקלו את המגדף ואת המקושש, ודנו עוד דיני תורה שהיו. וכן מה שכתב שנלמד גם מאסיפת השבעים זקנים, לכאור' לא מצינו לזה מקור בתלמוד², רק ראינו (סנהדרין ג:) שמשם למדו מנין הסנהדרין, אך לכאורה היו כבר סמוכים לפני כן, וכדמשמע מלשון הכתוב 'אשר ידעת כי הם זקני העם ושוטריו' משמע שכבר לפני כן שפטו ודנו, ורק שבחר שבעים איש מתוך הזקנים והשוטרים. וכן בדין שהרי עד שהתלונן משה 'לא אוכל אנכי לבדי לשאת את כל משא העם הזה כי כבד הוא ממני' לא היו סמוכים בעולם?

יתירה מזו יש לנו להבין איך מתיישב בפשוטו של מקרא ביאור חז"ל ש'עד האלהים יבא דבר שניהם' היינו דיינים, הרי סתם 'אלהים' במקרא היינו הקב"ה, ואיך יבין הקורא שכאן 'אלהים' היינו דיינים. שאלה זו מתעצמת לאור הפסוק שבדברים (יט, יז) 'וְעַמְדוּ שָׁנֵי הָאֲנָשִׁים אֲשֶׁר לָהֶם הָרִיב לְפָנֵי הוֹי"ה לְפָנֵי הַפְּהֲנִים וְהַשְּׁפָטִים אֲשֶׁר יְהִיוּ בַיָּמִים הָהֵם' והרי שם ודאי 'הוי"ה' הכוונה להי"ת ולא לדיינים ח"ו, וא"כ לכאורה אף 'אלהים' האמור כאן קודש ולא חול³.

2. בקרית מלך מצא לזה מקור מב"ר (צטו) 'האספו ואגידה לכם... מלמד שעשאים זקנים כמו שנאמר אספה לי שבעים איש', ורחוק לומר שע"ז סמך הרמב"ם.

3. ובמכילתא (נזיקין טו) 'ונקרב בעל הבית אל האלהים, שומע אני באורים ותומים, ת"ל אשר ירשיעון לא אמרתי אלא אלהים שהם מרשיעים'. והנה בפשוטו אמנם יש כאן בני אדם העומדים ומרשיעים ולא קול אלוהי של האורים ותומים וכדו', אך היה מקום להבין דהיינו דווקא כאשר השופטים והדיינים נמצאים במקום אשר יבחר ה' או במשכנו, ואז אכן רוח האלהים שוכנת עליהם והרי הם דנים מטעמו. וכן משמע מהפסוק הנ"ל בדברים שכתוב 'לפני הכהנים והשופטים' ובפשטות המקום שכהנים ושופטים נמצאים זה 'במקום אשר יבחר', וכמו שכתוב לעיל מיניה (יזח) 'כִּי יִפְלֵא מִמֶּךָ דָּבָר לְמִשְׁפַּט בֵּין דָּם לְדָם בֵּין דִּין לְדִין וּבֵין גֹּעַ לְגֹעַ דְּבָרֵי רִיבֹת בְּשַׁעֲרֵי וְקִמְתָּ וְעֲלִיתָ אֶל הַמָּקוֹם אֲשֶׁר יִבְחַר ה' אֱלֹהֶיךָ בּוֹ: וּבָאתָ אֶל הַפְּהֲנִים הַלְוִיִּם וְאֶל הַשְּׁפָטִים אֲשֶׁר יְהִי בַיָּמִים הָהֵם וְדַרְשְׁתָּ וְהִגִּידוּ לְךָ אֵת דְּבַר הַמִּשְׁפָּט', מבואר ש'הכהנים והשופטים אשר יהיו בימים ההם' נמצאים במקום אשר יבחר, ולכאורה בפשוטו לכן כתוב 'ועמדו שני האנשים אשר להם הריב לפני הוי"ה'

א] הקריאה של חז"ל את ההקשר של 'ואלה המשפטים'

נראה שחז"ל פירשו את 'ואלה המשפטים אשר תשים לפניהם' בהקשר לפעם הקודמת שמצינו בתורה ענין משפטים ושופטים, והבינו שמבחינה לשונית, פרשת 'ואלה המשפטים' ממשיכה ומתקשרת לפרשה הקודמת של שופטים ומשפטים, והיינו פרשת עצת יתרו למנות שרי האלפים, מאות, חמישים, ועשרות שישפטו את ישראל. ולאמור, עיקר דין 'דיינים סמוכים' נלמד מפרשת עצת יתרו שהסכימה שכינה על ידו, ומחמתה מונו שופטים לישראל, ואז נאמרו גדרי ודיני השופטים שמונו ע"י משה עצמו, ככתוב (יח, כא) 'וְאֵתָהּ תִּחְזֶה מִכָּל הָעָם אֲנָשֵׁי חַיִּל יִרְאֵי אֱלֹהִים אֲנָשֵׁי אֱמֶת שֹׁנְאֵי בַצַּע וְשֹׂמְתֵי עֲלֵהֶם שְׂרֵי אֲלָפִים שְׂרֵי מְאוֹת שְׂרֵי חֲמִשִּׁים וְשְׂרֵי עֶשְׂרֹת: וְשִׁפְטוּ אֶת הָעָם בְּכָל עֵת', ומינויים לדיינים זוהי סמיכתם. ונראה שכאן מצינו אף את הדין שסמוך מפי משה שסומך אחרים תחתיו וכן הלאה עד סוף כל הדורות, שהרי קרוב הדבר ששרי האלפים הם הממנים ומסמיכים את שרי המאות והחמישים והם את שרי העשרות, ולא משה לבדו עמד וסמך את כל השבעים ושמונה אלף ושש מאות (!) שרים [כפי שחישבו בסנהדרין יח]⁴. ומאוד מתיישב הדבר על הלב שדין סמוכים נלמד בפשטות מעיקר דין מינוי הדיינים בישראל.

כפשוטו. ומאחר שכן אף 'עד האלהים' יש מקום לפרש כך, וכבר עמדו חז"ל על סמיכות המשפטים למזבח, וא"כ מנין להם להוציא הכתוב מפשוטו. ובאמת 'לפני הוי"ה' ביארו דהיינו לפני הי"ת במובן ה' נמצא עם הדיינים, וכמו שאמרו בסנהדרין (ו): 'ויהו עדים יודעים את מי הן מעידין, ולפני מי הן מעידין, ומי עתיד ליפרע מהן, שנאמר ועמדו שני האנשים אשר להם הריב לפני הוי"ה', אך מאחר שכאן התפרש כך, לכאורה אף 'עד האלהים' יש לפרש כאן, ואי"ז חול אלא קודש.

4. נראה שבדירוג זה של שרי עשרות, חמישים, מאות, אלפים, עד משה רבינו המדבר עם ה', יש גם הקבלה ברורה לברייתא ששנינו בסנהדרין (פח: ועיי"ש גם במשנה פו:)'מתחילה לא היו מרבין מחלוקת בישראל, אלא בית דין של שבעים ואחד יושבין בלשכת הגזית, ושני בתי דינין של עשרים ושלושה, אחד יושב על פתח הר הבית ואחד יושב על פתח העזרה, ושאר בתי דינין של עשרים ושלושה יושבין בכל עיירות ישראל. הוצרך הדבר לשאול שואלין מבית דין שבעירן, אם שמעו אמרו להן, ואם לאו באין לזה שסמוך לעירן, אם שמעו אמרו להם, ואם לאו באין לזה שעל פתח הר הבית. אם שמעו אמרו להם, ואם לאו באין לזה שעל פתח העזרה, ואומר כך דרשתי וכך דרשו חבירי, כך למדתי וכך למדו חבירי, אם שמעו אמרו להם, ואם לאו אלו ואלו באין ללשכת הגזית... אם שמעו אמרו להם, ואם לאו עומדין למנין'. וזה ממש כעין הסדר שיש כאן משרי עשרות עד משה רבינו, כאשר את הדבר הקטן ישפטו הם ואת הדבר הגדול יביאון אל משה, והסנהדרין הם העומדים עם משה או לפני ה' במקום אשר יבחר, והם אינם מכללים בשרי האלפים, ועי' להלן מה שנכתוב על מקומם של השבעים איש בכל מערך זה של השופטים.

בספר דברים חוזר משה על פרשה זו של מינוי הדיינים [ולהלן נבאר גם פרשה זו], ומצינו שם להדיא בספרי (ג) שמפרשה זו למדנו דין סמוכים ע"י משה דווקא ולא אם מינו ישראל שלא ע"פ משה: 'ואשימם בראשיכם, יכול אם מיניתם אתם אותם ממונים ואם לאו אינם ממונים, תלמוד לומר ואשימם בראשיכם אם אני ממנה אותם הרי הם ממונים אם לאו אינם ממונים', ועי"ש. מבואר שמכאן נלמד שצריכים להתמנות ע"י משה דווקא, ולכאורה זהו דין סמוכים⁵ ⁶. ואכן רוב הלכות הדיינים [שמעיקר הדין היינו דווקא סמוכים, לולי דין 'שליחותיהו' כמבואר בסוגיה בגיטין פח: ובב"ק פד ובראשונים שם], למדו מפרשה זו של מינוי השופטים, וכמו שכתב הרמב"ם (סנהדרין ב,ז) ושו"ע (ז,יא) "בית דין של שלשה צריך שיהא בכל אחד מהן שבעה דברים ואלו הן: חכמה, וענוה, ויראה, ושנאת ממון, ואהבת האמת, ואהבת הבריות להן, ובעלי שם טוב, וכל אלו הדברים מפורשין הן בתורה, הרי הוא אומר אנשים חכמים ונבונים הרי בעלי חכמה אמור, וידועים לשבטיכם אלו שרוח הבריות נוחה מהם... אנשי חיל שיהיה להן לב אמיץ להציל עשוק מיד עושקו... יראי אלהים כמשמעו, שונאי בצע אף ממון שלהם אינן נבהלין עליו, ולא רודפין לקבץ הממון, שכל מי שהוא נבהל להון חסר יבואנו, אנשי אמת שיהיו רודפין אחר הצדק מחמת עצמן בדעתן, אוהבין את האמת ושונאין את החמס ובורחין מכל מיני העול".

ומצינו בחז"ל שלמדו הלכות דיינים מפרשה זו: א. מ'ושפטו את העם בכל עת' למדו בסנהדרין (לד:): שגמר דיני ממונות בלילה, ובירושלמי (ד,ה) שבדיעבד אף אם

5. בנותן עניין לציין כאן למריבה הראשונה בעם ישראל כאשר יוצא משה ורועה בסבלות אחיו 'וירא איש עברי מכה איש עברי מאחיו' ומיד הוא שופטם 'ויאמר לרשע למה תכה רעך'. ויענו אותו 'מי שמך לאיש שר ושופט עלינו'. וסופו של דבר משה הוא הממנה ומשים שרים ושופטים על העם [וש"מ 'היינו שר היינו שופט' מוסמך ש'שמו אותו']. וכל בחירת משה היא מחמת קנאותו למען הצדק והאמת. וזה מה שבחרה התורה לספר לנו עליו בשלושת הסיפורים [הריגת המצרי, שני עברים ניצים, הצלת בנות יתרו] שקודם בחירתו. ודווקא קנאותו לצדק היא שבסופו של דבר 'שמה אותו' לשופט, ולמשים שופטים עליהם ועל בניהם ועל כל ישראל. עד שכנגד 'מי שמך לאיש שר ושופט עלינו', אדרבה לא רק שנעשה לשר ושופט עליהם, אלא אין לך 'שימת שר ושופט' שאינה באה ממנו, ורק 'שימה' זו שלו נחשבת ושל אחרים אינה נחשבת.

6. ויש כאן מקום לדון, אם ע"פ ספרי זה יש לשלול את חידושו הידוע של הרמב"ם (סנהדרין ד,יא) שאם אין סמוכים, יכולים חכמי ישראל להתקבץ ולמנות עליהם חכם שיחדש את הסמיכה, והניחו הרמב"ם ב'הדבר צריך הכרע'. שהרי הספרי כאן שולל להדיא מינוי שע"י ישראל עצמם. אמנם יתכן לדחות שכ"ז כשיש סמוכים, אבל כשאין סמוכים אף מינוי של עם ישראל יש לזה דין סמיכה. ויל"ע בזה.

התחילו בלילה דינם דין. ב. ולמדו (יז). מ'ונשאו אתך' שסנהדרין צריכים להיות מנוקים מכל מום. ג. ובגמ' (יז): מבואר שרב נחמיה ורבי למדו את גודל העיר שמעמידים בה סנהדרין שיהיה על כל דין אחד עשרה אנשים שיהא לכל הפחות כשרי עשרות'. מבואר מדברי חז"ל שהבינו שמינוי השרים השופטים הם הם דיני הדיינים הסמוכים ע"פ התורה [ועי' להלן מה שנביא בזה להלן מספרי דברים]. ד. ולמדו (יט): שאין מעמידים סנהדרין אלא ע"פ ב"ד של ע"א, ממינוי משה את שרי האלפים המאות והעשרות [ד'משה במקום ע"א]. ה. ולמדו (טז). שדברים הגדולים נידונים דווקא אצל הסנהדרין מ'הדבר הגדול [ו'הקשה'] יביאון אליך' [ועי' רמב"ם ה, א].

ועל זה דרשו חכמים 'לפניהם ולא לפני הדיוטות' והיינו שתשים את המשפטים דווקא לפני השרים והשופטים הממונים האמורים לעיל, ולא לפני דיינים שאינם מוסמכים ע"י משה והשושלת הנמשכת ממנו⁷.

[ב] פרשת מינוי השופטים בספר דברים

כדברי חז"ל אלו מבואר בפשוטו של מקרא בדברי משה בדברים (א, טו-יח) 'וְאָקַח אֶת רְאִשֵׁי שְׁבֻטֵיכֶם אֲנָשִׁים חֲכָמִים וַיִּדְעוּם וְאָתַן אוֹתָם רְאִשִׁים עֲלֵיכֶם שְׂרֵי אֲלָפִים וְשְׂרֵי מֵאוֹת וְשְׂרֵי חֲמִשִּׁים וְשְׂרֵי עֶשְׂרֵת וְשֹׁטְרִים לְשֻׁבְטֵיכֶם: וְאֶצְוָה אֶת שְׁפֹטֵיכֶם בְּעֵת הַהוּא לֵאמֹר שְׁמַע בֵּין אַחֵיכֶם וּשְׁפֹטֶתֶם צְדָק... וְאֶצְוָה אֶתְכֶם בְּעֵת הַהוּא אֶת כָּל הַדְּבָרִים אֲשֶׁר תַּעֲשׂוּן'. ובפשוטו 'ואצוה אתכם' נאמר בהקשר של מינוי השופטים. ולכאורה כוונת משה לכתוב בסוף פרשת משפטים (כד, ג) 'וַיָּבֵא מֹשֶׁה וַיְסַפֵּר לָעָם אֶת כָּל דְּבָרֵי ה' וְאֶת כָּל הַמִּשְׁפָּטִים', וכאן אומר משה שהמשפטים נאמרו 'בעת ההיא' של מינוי השופטים. הרי שפרשת משפטים נאמרה לתוך ההקשר של מינוי השופטים [ומה שכתוב 'ויספר לעם' ומשמע שאמר זה לכל העם ולא רק לשופטים, יבואר אי"ה להלן].

ואכן מצינו שני פירושים ל'ואצוה אתכם בעם ההיא', רש"י הביא מהספרי (יח) 'ואצוה אתכם בעת ההיא לאמר את כל הדברים אשר תעשו, אלו עשרה דברים שבין דיני ממונות לדיני נפשות'. וכתב על זה הרמב"ן (א, יח) 'ואם כן [א.ה. כרש"י וספרי

7. שוב מצאתי שלכאורה כן מתבאר אף מתוך פירושו של הבכור שור שכתב חז"ל 'ואלה המשפטים אשר תשים לפניהם: רבותינו פירשו לפניהם ולא לפני גוים... ולפי הפשט, מאחר שעשה משה דיינין, והעמיד שרי אלפים ושרי מאות, אמר לו הקדוש ברוך הוא הרי העמדת שופטים, ואלה המשפטים אשר תשים לפני השופטים'. אלא שכדרכו פירש את זה כפשוטו של מקרא אף בניגוד לדברי חז"ל ש'לפניהם ולא לפני גוים'. אך באמת בפירוש זה ראינו כמו ישרו ועמקו דברי חז"ל, וזה תומך בדרשה השנייה 'לפניהם ולא לפני הדיוטות'.

הנ"ל], עם השופטים הנזכרים ידבר, ויקצר בעשרה הדברים שכולם נדרשים מן הכתובים. ועל דרך הפשט, הם החוקים והתורות הדרך אשר ילכו בה והמעשה אשר יעשו, כי הכל יצוה ויזהיר וילמד לישראל מפיו. והיינו שלספרי ורש"י 'ואצוה אתכם' הולך על הדיינים הממונים האמורים לעיל בפרשה, ולפי רמב"ן עם כל ישראל ידבר וציוה אותם את החוקים ולכאורה היינו את סוף פרשת יתרו וכל פרשת משפטים.

אך למבואר נראה ש'אלו ואלו דברי אלהים חיים', שבאמת משמעות הדבר שנצטווה לכל ישראל שהרי הוא אומר 'ואצוה אתכם', מאידך משמע שזה קשור למינוי הדיינים שהרי כתוב 'ואצוה אתכם בעת ההיא' וכן נראה מתוך כל ההקשר. נראה שודאי אמר את זה לכל ישראל, וכמו שכתוב 'ויספר לעם את כל דברי ה' ואת כל המשפטים', אך מאידך נראה שכשאמר זאת לעם לא היה זה אלא בצורת 'סיפור דברים' ולא בצורת לימוד. ואילו ה' ציוה אותו 'ואלה המשפטים אשר תשים לפניהם', והיינו שיהיו המשפטים קבועים ומושמים לפניהם, וודאי לא נראה כוונת ה' שרק יאמר להם דרך סיפור בעלמא. אלא משה אכן אמר את זה לכל ישראל, וכפשט הכתוב בסוף פרשת יתרו 'כה תאמר אל בני ישראל... ואלה המשפטים אשר תשים לפניהם', אולם לכל ישראל אין זה אלא דרך סיפור כיון שלא הם הדנים בזה, רק כדי שידעו את המשפטים בידיעה בעלמא, אבל לפני הדיינים היה זה בדרך שימה ולימוד כשולחן ערוך. וכך מובן מצד פשט הענין וטבעו, שכל העם שומע את דברי ה', אך הדגש המרכזי הוא לדיינים הצריכים ליישם ולפסוק ולכפות משפטים אלו [ובסנהדרין ח. 'ואצוה אתכם בעת ההיא את כל הדברים אשר תעשו, אזהרה לציבור שתהא אימת דיין עליהם', ולכאו' אי"ז אלא ציווי אחד, ומהו 'את כל הדברים', אלא ודאי דהיינו לכל המשפטים ששופטים השופטים שנאמרו בפרשת משפטים, ובהם צריך שתהא אימת דיין עליהם]. ולכך 'לפניהם' ממעט גם 'לא לפני גוים' וגם 'ולא לפני הדיוטות', היות ו'לפניהם' משמש בצורה דו-משמעונית וכפנייה כפולה, לישראל ולדיינים. הפניה לישראל ממעטת גוים [ושלא כדברי הבכור שור שהובא לעיל שכתב שדרשה זו אינה תואמת לפשוטו של מקרא], והפניה לדיינים ממעטת הדיוטות שאינם סמוכים.

ולמבואר ש'ואצוה אתכם' נאמר בתוך ההקשר של מינוי הדיינים, נראה שלכך גם פירשו חכמים בספרי שלימד אותם את העשרה דברים שבין דיני ממונות לדיני נפשות, משום שעתה ממנה וסומך את השופטים, הממונים הן על דיני נפשות והן על דיני ממונות, וצריך ללמד אותם את צורת המשפט של זה ושל זה.⁸

8. מזה גם ראייה שהיו סמוכים קודם 'אספה לי שבעים איש' וקודם סמיכת יהושע, שהרי כבר הם הוצרכו לדון דיני ממונות וקנסות ודיני נפשות.

ג] 'אלהים' שבפרשת משפטים כממשיך את פרשת מינוי הדיינים

בדברינו תתבאר גם המשמעות של 'אלהים' כדיינים בכל מקום שהם, מתוך פרשת עצת יתרו על מינוי הדיינים. ויאמר משה לחתנו כי יבא אלי העם לדרש אלהים: כי יהיה להם דבר בא אלי ושפטתי בין איש ובין רעהו והודעתני את חקי האלהים ואת תורתיו: ויאמר חתן משה אליו לא טוב הדבר אשר אתה עשה: נבל תבל גם אתה גם העם הזה אשר עמך כי כבוד ממך הדבר לא תוכל עשהו לבדך: עתה שמע בקלי איעצך ויהי אלהים עמך יהיה אתה לעם מול האלהים והבאת אתה את הדברים אל האלהים. פרשת עצת יתרו סובבת סביב 'אלהים', וכאשר יתרו שואל את משה 'מדוע אתה יושב לבדך וכל העם נצב עליך מן בקר עד ערב', עונה לו משה 'כי יבא אלי העם לדרש אלהים', וכשיתרו מציע את עצתו הוא אומר 'עתה שמע בקלי איעצך ויהי אלהים עמך יהיה אתה לעם מול האלהים והבאת אתה את הדברים אל האלהים'. מבואר שענין הדין הוא ש'יהי אלהים עמך' כאשר משה הוא הממצע בין הנידונים לבין האלהים, והוא המביא את דבריהם אל האלהים ומורה להם את דבר האלהים על המקרה והריב שביניהם. מובן מאליו מתוך הדברים שענין המשפט הוא מול האלהים.

מעתה לא רק משה מייצג את האלהים, אלא כל השופטים המוסמכים מטעמו וממצעים בינו לבין העם, כאשר הם מורים או דנים בדבר קטן וקל, אף אם הוא שר עשרה או מאה, מייצגים הם את האלהים ומורים לעם את דברו. מתוך הקשר זה מובן ש'ונקרב בעל הבית אל האלהים' היינו למשה ושופטיו העומדים לעם מול האלהים ומביאים את דבר העם אל האלהים ולהיפך. ולכך כל השופטים המוסמכים ע"י משה והנסמכים מהם נכללים תחת הכינוי 'אלהים'. ואכן מוצאים את לשונות של הדין לפני האלהים מקבילים לפרשת עצת יתרו. א. 'ונקרב בעל הבית אל האלהים' מקביל ל'הדבר אשר יקשה מכם תקריבון אלי ושמעתיו', וכן אנו מוצאים 'ותקרבנה בנות צלפחד... ויקרב משה את משפטן לפני ה', יש כאן קרבה אחר קרבה מהקל אל הכבד עד שבאים הדברים לפני ה'. ב. 'עד האלהים יבא דבר שניהם', מקביל ל'והבאת אתה את הדברים אל האלהים', ובזה גם תתבאר הלשון 'עד האלהים יבא דבר שניהם', הלשון 'עד' משתמעת כדרך וכמרחק שצריכים לעוברו עד שבאים אליו, והיינו משום שהדין מתחיל לפני שרי העשרות, ועולה לשרי החמישים, ואם לא מצליחים להכריעו, והרי הוא מכלל 'הדבר קשה' מביאים אותו עד האלהים ממש ומשה מקריב את המשפט לפני ה', אך כאשר שר העשרה יודע את ההלכה והמשפט, אף כאשר הדברים באים אליו הוא מייצג בזה את האלהים. ג. בספר דברים מזהיר

משה את הדיינים עצמם 'כי המשפט לאלהים הוא', וזה מקביל ל'אשר ירשיעון אלהים', והיינו שההרשעה והמשפט באה מה'אלהים' מחוקיו ומשפטיו שמודיע משה לשופטים. קצרו של דבר: מה שדיינים נקראים 'אלהים' בסתמא בא כהמשך לפרשת עצת יתרו, מהעם שבא לדרוש אלהים וממשה שמביא לעם את דבר אלהים, ומכל מערכת השופטים הממצעת בין העם למשה ולאלהים.

ד] דיני ממונות בשלושה - יחיד מומחה - מומחה לרבים דן אפילו יחידי

שנינו בתחילת סנהדרין 'דיני ממונות בשלושה', וביארו בגמרא (ג:) שזה נלמד מ'שלושה אלהים האמורים בפרשה'⁹. אך לעיל (ג.) איתא 'רב אחא בריה דרב איקא אמר מדאורייתא חד נמי כשר, שנאמר בצדק תשפט עמיתך, אלא משום יושבי קרנות בתלתא אי אפשר דלית בהו חד דגמיר', ורוב הראשונים פירשו שדברי רב אחא בריה דרב איקא הם דווקא בהודאות והלוואות בכל דיני ממונות, שסובר ש'אלהים' האמור בפרשה לא נאמר גבי הודאות והלוואות [ולית ליה עירוב פרשיות]. אמנם הרמב"ם (סנהדרין ב,) כתב 'אף על פי שאין בית דין פחות משלשה מותר לאחד לדון מן התורה שנאמר בצדק תשפט עמיתך ומדברי סופרים עד שיהיו שלשה', ונראה שפסק כן לגבי כל דיני ממונות, ונראה שדעתו שרב אחא בריה דרב איקא שסובר שדיין אחד יכול לדון, אינו חולק על עיקר הדין דבית דין אינו אלא בשלושה דיינים וכמו שלמדנו מ'שלושה אלהים האמורים בפרשה', ובאמת הש"ך (ח"מ ג,א) האריך לתמוה ולחלוק על הרמב"ם. וכבר מבואר בדברי הרמב"ם (ע"י קצה"ח ג,ב) שסובר שדין בי"ד לכפייה אינה אלא בשלושה דיינים, אך דיין אחד אין לו כח כפייה ואי"ז אלא כפסק באיסור והיתר, ואינו מועיל אלא אם נתרצו בעלי דינים לקבלו עליו כדיין. וכן מבואר בברייתא שהובאה בירושלמי (סנהדרין א,א) 'במה דברים אמורים שלא קיבלו עליהן אבל אם קיבלו עליהן דן אפילו יחידי'.

עוד שנינו בברייתא (ד:-ה.) 'דיני ממונות בשלושה ואם היה מומחה לרבים דן אפילו יחידי'. מבואר מדברי הפוסקים שזה נכון להלכה מדרבנן אף בזמננו, וכ"כ הרמב"ם (ב, יא) 'אחד שהיה מומחה לרבים או שנטל רשות מבית דין הרי זה מותר לו לדון יחידי אבל אינו חשוב בית דין', וכ"פ שו"ע (ג, א-ב). וכתבו הרא"ש והטור ד'מומחה לרבים'

9. ובירושלמי (א,א) בשם רבי למדו בפשטות יותר 'אשר ירשיעון' משמע רבים, וכיון שאין בי"ד שקול, ע"כ שכאן 'מיעוט רבים שלוש' ולא שנים כרגיל. אלא שהבבלי סבר כמכילתא (נזיקין טו) והתוספתא (שבועות ג,ח) דלרבי משום דרשה זו צריך ה' דיינים, ועכ"פ בפשוטו של מקרא יש ללמוד ג' דיינים כמו שלמד הירושלמי בדעת רבי.

שדן אפילו יחידי 'היינו דחשיב כרב נחמן בדורו ופקיע במשנה ובתלמוד ופקיע נמי בשיקול הדעת ומעיין בדינין כמה שנין ומנסיין ליה זימנין סגיאיין ולא הוו ביה טעות כגון האי הוי מומחה לרבים'. ונראה מזה שדין מומחה לרבים אינו אלא יחידים ממש בכל דור. וכגון רב נחמן שהיה ראש הדיינים והממונה מטעם חמיו הריש גלותא¹⁰, והלכתא כוותיה בדינא, ולא כל דיין סמוך בכלל זה.

עתה נבוא לבאר שורש כל זה מפרשת מינוי הדיינים כפי שנתבאר. מומחה לרבים דן אפילו יחידי - לכאורה מצינו מומחה לרבים הדין יחידי, וכפי שאומר יתרו למשה 'מדוע אתה יושב לבדך וכל העם נצב עליך מן בוקר עד ערב'. ונראה שודאי כוונת הגמרא שעיקר דין זה ותחילתו היה אצל משה, שהרי בראש השנה כה: מבואר שראש ב"ד לבד אינו יכול לקדש את החודש וביארו בגמרא ש'אין לך מומחה לרבים בישראל יותר ממשה רבינו, וקאמר ליה הקדוש ברוך הוא עד דאיכא אהרן בהדך, דכתיב ויאמר ה' אל משה ואל אהרן בארץ מצרים לאמר החדש הזה לכם', מבואר שבדיני ממונות משה לבדו דן [ועי' תוס' שם]. ומבואר ג"כ ש'מומחה לרבים' היינו מישהו שהוא מעין דרגתו של משה במקומו ובזמנו, והוא העומד כנגד 'ראש בית דין' שבארץ ישראל המקדשים החודש. והיינו שלמרות שהציע יתרו את עצתו למינוי שופטים שעליהם נאמר את מנין הדיינים [כפי שיבואר להלן], עדיין הצורה הראשונה שמשה דן לבדו, יש לה תוקף.

יחיד מומחה דן אפילו יחידי כשמקבלים אותו, שלושה דיינים כשלא קיבלו עליהם - לכאורה כשמשה ממנה שרי אלפים, מאות, חמישים, ועשרות, יכול השר לדון את מי שעומד תחתיו, ולא שמענו שצריך הוא להזדקק ל'שר' או שופט נוסף כדי לדון. אך מאידך ודאי אינו יכול לדון אלא את מי שנמצא תחתיו ואין לו כל יכולת כפייה והוראה למי שאינו תחתיו. וקרוב הדבר אם כן, שכאשר יריבון שנים מתוך אותה עשירייה, הולכים ל'שר העשרה' הממונה עליהם, והוא מקובל עליהם [הוא הרב שלהם...], ולבדו דן אותם ודינו דין, ועל זה נאמר 'בצדק תשפוט עמיתך'. אך אם

10. וכמו שמצינו בב"ק (צו): 'אנא ושבור מלכא אחי בדינא', ובב"מ (סו). אמר 'דכולי עלמא לגבי דידי בדינא דרדקי נינהו', וכתב רש"י בקידושין ע. (ד"ה לא מיבעי) 'רב נחמן ראש בנהרדעא ודיין לראש גלותא', ובגיטין (יט): כתב 'רב נחמן - דיין היה ממונה מפי ריש גלותא וחתנא דבי נשיאה וסופרי הדיינים יראים ממנו ולא משקר'. ורא"ש (ב"ב גכג) כתב 'רב נחמן שהיה דיין מומחה מפי ריש גלותא היה כח בידו לתת למי שירצה', ונראה מכל זה שרב נחמן היה לו מעמד מיוחד של דיין שאין אלא לאחד מעיר. ישר כח לידידי הגאונים ר' יוסי בן ארזא ור' אלחנן סבתו שעזרוני במקורות אלו.

יריבון שני אנשים, זה מעשירייה זו וזה מעשירייה אחרת, אם שני שרי העשרות שלהם סוברים שהדין עם אחד מהם, נגמר הדין בזה, משום שאף הוא מקבל את דברי שר העשרה שלו המחייבו ומזכה את בן העשירייה האחרת. אך אם שר עשרה זה סבור שבן עשירייתו צודק, ושר עשרה זה סובר שבן עשירייתו צודק, הרי אין כאן שר ושופט המקובל על שניהם, וזה בורר לו שר עשרה שלו הסובר כמוהו, וזה בורר לו שר עשרה שלו הסובר כמוהו, ושניהם יחד בוררים להם שר ושופט בעל דרגה גבוהה משלהם, ופונים לשר חמישים ששניהם כפופים לו, ויחד דנים בדבר¹¹. והרי כאן ב"ד של שלושה¹².

ה] מקומם של ה'שבעים איש' ביחס לשרי אלפים

הבאנו לעיל את דברי הרמב"ם (ד,א) שמקור ותחילת ענין הסמיכה הוא כאשר משה רבינו סמך את יהושע וכאשר אסף את השבעים זקנים, ותמהתי עליו שלכאורה ודאי משמע שאף לפני כן הייתה סמיכת דיינים בישראל. אלא מקור דין הסמיכה הוא בפרשת מינוי השרים והשופטים שבעצת יתרו כפי שמתואר שם ובתחילת ספר דברים. וככל מה שנתבאר עד הנה. אמנם בכל אופן נראה שמבחינה מהותית יש מקום לדברי הרמב"ם, והיינו למרות שמצד סדר זמנים אכן התחילה סמיכת הדיינים בישראל מפרשת מינוי השרים והשופטים שבעצת יתרו. מ"מ עתה לאחר שמונה יהושע ומונו שבעים הזקנים לסנהדרין, הרי הם עומדים גבוה מעל כל השרי אלפים ומאות חמישים ועשרות, והם הממצעים בין משה לבין השופטים, וכדלהלן.

לכאורה גם מינוי שרי האלפים המאות החמישים והעשרות, וגם מינוי השבעים זקנים, בא כפיתרון ומענה לחשש קריסתו של משה מהמשא הכבד אשר עליו, במינוי

11. ומסתבר שאף אם נחלק אדם מאלפייה זו עם אדם מאלפייה אחרת, ואין אדם אחד שיש לו שררה על שני שרי עשרה אלו אלא משה רבינו עצמו, אין אנו אומרים שהוא יהיה הבורר השלישי בין שני שרי העשרות הללו, שהרי א"כ שוב נבול יבול מעומס הדינים, אלא מסתבר שאף אם לא מצאו מישהו בעל סמכות מעל שניהם הולכים לגדול מהם שיהא השלישי ביניהם, ואף אם שניהם אינם תחת אותו חמישים או מאה או אלף.

12. ועיקר ב"ד של שלושה הוא באופן של 'זה בורר' וכפשט המשנה (כג.) 'דיני ממונות בשלושה. זה בורר לו אחד, וזה בורר לו אחד, ושניהן בוררין להן עוד אחד', מבואר שזה עיקר הצורה של 'דיני ממונות בשלושה'. וכן מבואר בגמ' שזו הצורה המועדפת של ב"ד של שלושה 'מתוך שזה בורר לו דין אחד וזה בורר לו דין אחד, ושניהן בוררין להן עוד אחד יצא הדין לאמיתו'. וכ"כ הנמו"י (רי"ף ג:) 'מדקתני זה בורר משמע דהכי שפיר למעבד'. וצ"ע על הרמב"ם (ז,א) שמשמע שאי"ז עיקר צורת ב"ד של שלושה אלא רק אם דרש את זה אחד מבעלי הדינים.

השרים מחמת שיתרו אומר לו 'נבל תבל גם אתה גם העם הזה אשר עמך פי כבד ממך הדבר לא תוכל עשהו לבדך', ואילו קודם אסיפת השבעים זקנים אומר משה עצמו לה' (במדבר יא,יד) 'לא אוכל אנכי לבדי לשאת את כל העם הזה פי כבד ממני'. מלבד הבדל זה, יש הבדל משמעותי בהרבה בין שני סוגי המינויים הללו.

מינוי השרים והשופטים, אינו מחשש קריסת משה מכובד הנהגת העם, אלא מחמת ריבוי השואלים בדבר תורה והלכה, או במריבות בין איש לבין רעהו, אך בעצם הנהגתם במדבר לא היה צריך עזרה והשתתפות. ואילו לאחר המתאוננים משה אינו יכול לשאת את משא העם הזה, לא מחמת ריבוי השואלים והפניות שהוא מקבל, אלא מחמת שברוחו אינו יכול להכיל עוד את העם המתאונן, עתה הוא צריך שותפים להנהגה, שותפים שכביכול יחלקו איתו את רוחו הגדולה, אף הם יקבלו את רוח השכינה הנוססת עליו, וכך ינהיגו עימו ביחד את העם, וכמו שאכן אומר לו ה' (במדבר יא,טו) 'ויאמר ה' אל משה אספה לי שבעים איש מזקני ישראל אשר ידעת פי הם זקני העם ושטריו ולקחת אתם אל אהל מועד והתיצבו שם עמך: וירדתני ודברתי עמך שם ואצלתני מן הרוח אשר עליך ושמתני עליהם ונשאו אתך במשא העם ולא תשא אתה לבדך'. מעתה השבעים איש עומדים יחד עם משה לפני השכינה, ומצד הענין של הנהגת העם הרי הם שותפים למשה, ויחד שומעים עימו את דבר ה', הרי הם חולקים עם משה את רוחו, רוח ה' הנחה עליו. הרי הם עומדים קצת בדרגתו של משה, ורוח אלהים שורה אף עליהם. וזה אומרם בסנהדרין (זו): 'משה במקום שבעים וחד קאי'. וזה בניגוד לשרים ולשופטים שכל הדבר הקשה יביאון אל משה והוא לבדו עומד מול האלהים ומקריב הדברים אליו. וכן כל הדברים ששנינו בסנהדרין (ב). שטעונים בי"ד הגדול, למדו מ'את הדבר הקשה יביאון אל משה', וכמו שלמדו בגמ' (זו). [ועי' רמב"ם ה,א], והיינו שלהדיא הגדירה הגמרא את הסנהדרין כעומדים במקומו של משה, ואת כל שאר הסנהדראות ובתי דינים שתחתם כשופטים שתחת משה.

וכן אנו מוצאים אף בסמיכת יהושע שהוא מקבל מרוחו של משה, וכמו שנאמר במדבר (כו,יח-כ) 'ויאמר ה' אל משה קח לך את יהושע בן נון איש אשר רוח בו וסמכת את ידך עליו... ונתתה מהודך עליו', אף כאן יהושע אינו עוד ממצע בין משה לבין העם, אלא הוא ממשיכו אשר מקבל את הודו ורוחו עליו. נמצא שיהושע ושבעים הזקנים כל אחד בדרגתו הוא, אף הם עומדים לפני האלהים ושכינה שורה עליהם, וכשם שהיתה שכינה על משה, כן אף עליהם ברמה מסויימת. עתה יש המשכיות לא רק לשרים ולשופטים מוסרי ההלכות, אלא אף המשכיות לשריית השכינה על מנהיגי ישראל.

ואף לדורות כן, כשם שמשנה נכנס למחנה שכינה לשמוע את קול ה' מדבר אליו, וכך מקריב את דברי העם אל ה', ומביא את הדברים אל האלהים, ומשם מודיע לעם את דברי האלהים ואת תורותיו, ככתוב (ויקרא א,א) 'ויקרא אל משה וידבר ה' אליו מאהל מועד לאמר'. כך אף הסנהדרין יושבים במקום אשר יבחר ה' לשום את שמו ושכינתו שם, ומשם מעם פני האלהים, הרי הם מייצגים את דברו ואת חוקיו ומשפטיו, והם העומדים יחד במקומו של משה רבינו, ונשיא ישראל נשיא הסנהדרין הוא העומד ממש במקומו של משה רבינו ושל יהשע שקיבל ממנו בייחוד, וכמו שכתב הרמב"ם (סנהדרין א,ג) 'הגדול בחכמה שבכולן מושיבין אותו ראש עליהן והוא ראש הישיבה והוא שקורין אותו החכמים נשיא בכל מקום והוא העומד תחת משה רבינו'.

וכל הסדר של סמיכת הדיינים שהייתה עד משה רבינו לבדו שהוא העומד לפני האלהים, עתה ממשיך דרך כל הסנהדרין העומדים יחד לפני האלהים, ועתה הם הם עיקר התורה ופירושה, וכשם שעיקר התורה שבע"פ היא 'הלכה למשה מסיני', עתה כל דברי הסנהדרין הם עיקר התושבע"פ, וכמו שפתח הרמב"ם את הלכות ממרים 'בית דין הגדול שבירושלים הם עיקר תורה שבעל פה, והם עמודי ההוראה ומהם חק ומשפט יוצא לכל ישראל, ועליהן הבטיחה תורה שנאמר על פי התורה אשר ירוך זו מצות עשה, וכל המאמין במשה רבינו ובתורתו חייב לסמוך מעשה הדת עליהן ולישען עליהן'.

ולכך אמנם מצד סדר זמנים, השבעים זקנים נאספו והוסמכו למעמדם הרם, אחרי מינוי השופטים, וכל שכן יהושע שלא מונה אלא סמוך למיתת משה, ואעפ"כ בסדר הדרגות, יהושע עומד בראש, ותחתיו שבעים השקנים, ואח"כ שרי האלפים, המאות, החמישים והעשרות. ולא עוד אלא שהם עומדים במקום של ההגעה לפני ה'אלהים' כפשוטו, בביתו ובהיכלו. ועל כן מבחינה מהותית עלו דברי הרמב"ם שהסמיכה בשורשה מתחילה מיהושע ושבעים זקנים.

יתכן שהשבעים זקנים הם מעין 'שרי ריבואות', ועיקר השבעים זקנים הם שישים, אלא שבסופו של דבר יש שבעים כי צריך עוד עשר שאינם קשורים דווקא לריבואות ישראל, אלא קשורים יותר למשה רבינו ולסדרי הדין. וסמך לדבר ממה שמצינו בירושלמי (סנהדרין א,ב) 'א"ר יונתן מיכן לסנהדרין גדולה של כל ישראל ויקח שר הטבחים את שריה כהן הראש ואת צפניה כהן הרי שנים ושבעה אנשים מרואי פני המלך הרי תשעה ושישים איש מעם הארץ הרי שבעים חסר אחד ומן העיר סריס אחד הרי שבעים'. מבואר שעיקר מנין הסנהדרין הוא בשישים מעם הארץ, והיינו שישים המייצגים את עם הארץ, כל אחד כנגד ריבוא אחד, ונוספו עליהם שבעה גבוהים ונעלים מהם, שהם רואי פני המלך, ועוד שני כהנים וסריס אחד. נמצא

שכאשר כשלו רגליו של משה מלשאת את משא העם עליו, הוסיף ה' חוליה נוספת לדרגת אלפים מאות חמישים עשרות, ומינה שרי ריבואות שהם קרובים יותר למשה, ועתה הרי הם מעל השרי אלפים שהתמנו לפניהם, משום שהם כ'שרי ריבואות' [ושכינה שורה ברבבות¹³], וכמשנ"ת ששבעים זקנים הם המשכת רוח השכינה שעל משה], ומבחינה מהותית קודמים לשרי האלפים.

ועתה כאשר השבעים זקנים העומדים במחנה שכינה, הם העומדים מעל כל שרי ושופטי ודייני ישראל, הרי עליהם מתפרש הכתוב כפשוטו 'עד האלהים יבוא דבר שניהם', וכן הכתוב 'ועמדו שני אנשים אשר להם הריב לפני הוי"ה לפני הכהנים והשופטים אשר יהיו בימים ההם' נתבאר שלכאורה פשוטו של מקרא דהיינו הכהנים והשופטים שבמקדש, שממילא העומד לפניהם כעומד לפני השכינה, ואף הם כמשה עומדים לעם מול האלהים. ומחמת המיצוע שלהם בין ה' ומקדשו ושכינתו לבין דרגות הסנהדראות והבתי דינים, אף כל הבתי דינים והדיינים די בכל אתר ואתר, נקראים אף הם 'אלהים' לאחר שחוברו דרכם אל המקום אשר יבחר ה' לשום שמו שם. וכמשה בשעתו.

[ו] 'עד האלהים יבא דבר שניהם' חול או קודש

למבואר ש'אלהים' היינו נציגי האלהים ודברו, א"כ אין המשמעות ב'אלהים' רק דיינים בעלמא, אלא המשמעות היא דיינים המייצגים את האלהים, והמשמעות המקורית של 'אלהים' שבפרשה זו היא קודש. ובאמת מצינו הרבה מייחסים המשפט עצמו ל'אלהים' שהוא ודאי קודש. כגון מה שאומר משה לדיינים במינויים 'כי המשפט לאלהים הוא', וכן 'אלהים נצב בעדת אל בקרב אלהים ישפוט', וכן במינוי השופטים של יהושפט (דהיי"ב יט, ו-ח) 'וַיֹּאמֶר אֶל הַשּׁוֹפְטִים רְאוּ מָה אֲתֶם עֹשִׂים כִּי לֹא לְאָדָם תִּשְׁפֹּטוּ כִּי לַה' וְעַמְּכֶם בְּדָבָר מִשְׁפָּט: וְעַתָּה יְהִי פֶחַד ה' עֲלֵיכֶם שִׁמְרוּ וַעֲשׂוּ כִּי

13. כמו ששנינו בברכות (מט:): 'בריבוא הוא אומר ברוך ה' אלהי ישראל אלהי הצבאות יושב הכרובים', הרי שברבבות השכינה כבר שורה בישראל, וכדכתיב בתהלים (סח, יח) 'רָכַב אֱלֹהִים רִבְתִּים אֲלֵפֵי שָׁנָאן אֲדָנָי בָּם סִינֵי בְּקֹדֶשׁ', ואיתא בספרי במדבר (פד) 'ובנחה יאמר שובה ה' רבבות אלפי ישראל, מגיד הכתוב כשהיו ישראל נוסעים אלפים וחונים רבבות כביכול אמר משה לפני המקום אינני מניח את השכינה לשרות עד שתעשה לישראל אלפים ורבבות... ובנחה יאמר, מגיד הכתוב שאין שכינה שורה למעלה אלא באלפים ורבבות שנא' רכב אלהים רבותים אלפי שנאן (תהלים סח יח) וכשם שאין שכינה שורה למעלה אלא באלפים וברבבות כך אין שכינה שורה למטה אלא באלפים ורבבות לכך נאמר ובנחה יאמר שובה ה' רבבות אלפי ישראל'.

אין עם ה' אֱלֹהֵינוּ עֲוֹלָה וּמִשָּׂא פָּנִים וּמִקַּח שֹׁחַד: וְגַם בִּירוּשָׁלַם הָעֵמִיד יְהוֹשֶׁפֶט מִן הַלְוִיִּם וְהַכֹּהֲנִים וּמִרְאֵשֵׁי הָאֲבוֹת לְיִשְׂרָאֵל לְמִשְׁפַּט ה' וְלָרִיב וַיָּשָׁבוּ יְרוּשָׁלַם¹⁴. וא"כ יש להבין מפני מה 'אלהים האמורים בפרשה זו חול.

ונראה שכיון שזה שהם מייצגי האלהים, הוא נתון לבחירתם אם אכן ישפטו וינהגו כמייצגיו באמת וביושר ואמונה, או שמא ישפטו עוול לפני רשעים ישאו, על כן א"א להניח עליהם שם האלהים בסתמא, בניגוד למלאכים שנקראים לפעמים 'אלהים' בסתמא כיון שאין להם בחירה ופעמים שהם מייצגים את ה' בהופעה מסויימת שלהם ויכולים להקראות כך, אבל בנ"א בעלי בחירה אין שם אלהים יכול לחול עליהם. ועל ענין זה ממש בהקשר זה עומד אסף, וכביכול מתחבט אם 'אלהים' האמור בפרשה קודם או חול, ומכריע שהוא חול. ובעז"ה נביא את הפרק כולו ונפרשו כפשוטו [שלענ"ד היינו כפירוש הרד"ק].

מִזְמוֹר לְאַסָּף, אֱלֹהִים נָצַב בְּעֵדֹת אֵל בְּקֶרֶב אֱלֹהִים יִשְׁפֹּט - ה' נצב עם הדיינים ושופט עימהם. ומשום כך הוא מוכיח אותם איך הם אינם ממלאים את תפקידם עד מתי תִּשְׁפֹּטוּ עֲוֹל וּפְנֵי רָשָׁעִים תִּשְׁאוּ סָלָה: שִׁפְטוּ דָל וַיְתוֹם עֲנִי וְרַשׁ הַצְּדִיקוּ: פִּלְטוּ דָל וְאֲבִיוֹן מִיַּד רָשָׁעִים הַצִּילוּ: לֹא יִדְעוּ וְלֹא יִבְיִנוּ בְּחִשְׁכָּה יִתְהַלְכוּ יְמוּטוּ כָּל מוֹסְדֵי אֶרֶץ: והיות ומעלו בתפקידם, הוא מביע את אכזבתו הגדולה מהם, אֲנִי אֶמְרָתִי אֱלֹהִים אֲתָם וּבְנֵי עֲלִיוֹן פִּלְכֶם: אֲכֵן פְּאָדָם תְּמוֹתוֹן וּכְאֶחָד הַשָּׁרִים תִּפְלוּ, בתחילה חשב שהם אכן מייצגים את אלהים וכמלאכים בני עליון היכולים לייצג את ה' ומתגלה דרכם, אך עתה הוא רואה שאינם אלא ככל האדם ואין להם מעלה אלוהית, ותואר 'אלהים'

14. וכמה הלכתא גבירתא איכא למשמע מהאי פרשתא: א. רואים גם שהכהנים והלויים שבירושלים נקראים 'משפט הוי"ה' ביחוד יותר משאר הדיינים שהעמיד. ב. 'ועמכם בדבר המשפט' לכאורה מקביל ל'ויהיה אלהים עמך' שהוא הלשון שאומר יתרו למשה, ומשמעותו לא רק ברכה בסגנון 'ה' עמך גבור החיל' אלא שאכן ה' יהיה עם הדיינים במשפט, ויתן יושר לישרים בליבותם לכוון לדבר אמת וצדק. ג. 'כי לא לאדם תשפוטו כי להוי"ה', כשהדיין שופט יש לו לראות כביכול כאילו הוא שופט את ה', ויש בזה שתי בחינות, הן מצד שמכריע את האמת האלוהית איך היא תאיר ותתפשט בעולם, ולא עוד אלא אם מטה משפט, הרי הוא מחלל שם שמים ומקבע את אמיתותו בצורה מעוותת, ואין השכינה יכולה לסבול את הצורה המעוותת שאומר בשמה ומלביש עליה, ומסתלקת מישראל וכמו שאמרו בסנהדרין ז. 'כל דיין שאין דין דין אמת לאמיתו גורם לשכינה שתסתלק מישראל. ועוד יש בזה בחינה עמוקה יותר, שהרי עיקר איסור רציחה וממילא כל שאר איסורים של בין אדם לחבירו, הם מחמת ש'בצלם אלהים עשה את האדם', וכאשר פוגע האדם ברעהו יש לו לראות כאילו פוגע בהי"ת, ולכך 'לא לאדם תשפוטו כי להוי"ה'. וזהו שאמרו בסנהדרין ו: שצריכים הדיינים לדעת את מי הם דנים והעידים את מי הם מעידים.

שנושאים הם הרי הוא חול וחלול, ועל כן רק ה' שופטנו ומחוקקנו ואין לנו אלא להתפלל קומה אלהים שפטה הארץ פי אתה תנחל בכל הגוים". כמשנ"ת שמאחר ויש להם בחירה לא לייצג את אלהים, א"א לראותם כמייצגי אלהים שהוא קודש, אלא אין זה אלא כינוי חול לדיינים.

ז סמיכת המשפטים למזבח

ומצינו בכמה מקומות את הקשר בין מזבח וקרבנות למשפט צדק: א. 'ולא תעלה במעלות על מזבחי אשר לא תגלה ערותך עליו: ואלה המשפטים אשר תשים לפניהם', ואמרו במכילתא [שהובאה ברש"י] 'ואלה המשפטים אשר תשים. נמצינו למדין שסנהדרין באין בצד מזבח'. ב. בדברים (טז, יח-כב) 'שפטים ושטרים תתן לה בכל שעריך אשר ה' אלהיך נתן לה לשבטיך ושפטו את העם משפט צדק: לא תטה משפט לא תפיר פנים ולא תקח שחד פי השחד יעור עיני חכמים ויסלף דברי צדיקים: צדק צדק תרדף למען תחיה וירשת את הארץ אשר ה' אלהיך נתן לה: לא תטע לה אשרה כל עץ אצל מזבח ה' אלהיך אשר תעשה לה: ולא תקים לה מצבה אשר שגא ה' אלהיך'. סמיכות אזהרות המשפט ויושרו ונקיותו לדיני המזבח וצורת עבודת האלהים במקומו ולא במצבה, הרי הם עד שני המעיד על הקשר המהותי בין המשפט לקרבנות ולמזבח. וכן עמדו בסנהדרין (ז:): על הקשר ביניהם ואמרו 'כל המעמיד דיין שאינו הגון כאילו נוטע אשירה בישראל, שנאמר שפטים ושטרים תתן לה וסמך ליה לא תטע לה אשרה כל עץ. אמר רב אשי ובמקום שיש תלמידי חכמים - כאילו נטעו אצל מזבח, שנאמר אצל מזבח ה' אלהיך' [ורמב"ם ד, ט כתב שהממנה דיין שאינו הגון הרי זה כמקדיש בע"מ למזבח שאין חל מינויו]. ג. יבוא הכתוב השלישי ויוכיח בבירור יותר. בברכת משה (דברים לג, יט) 'עמים הר יקראו שם יזבחו זבחי צדק' [ומצינו ביטוי זה גם בתהלים ד, ו. נא, כא], עצם ביטוי זה של 'זבחי צדק' מעיד על הקשר המהותי בין קרבנות לצדק. ד. ובמלכים (א ח, לח) 'את אשר יחטא איש לרעהו ונשא בו אלה להאלתו ובא אלה לפני מזבחך בפית הזה: ואתה תשמע השמים ועשית ושפטת את עבדיך להרשיע רשע לתת דרכו בראשו ולהצדיק צדיק לתת לו כצדקתו' נראה שהיו באים להישבע ב'אלה' לפני המזבח (עי"ש רד"ק ומצו"ד).

ויש להבין את הקשר המהותי בין מינוי השופטים לבין המזבח והקרבנות. נראה שעיקר צורת המשפט היא במקומו של המזבח לפני האלהים, ועל זה נאמר 'ועמדו שני אנשים אשר להם הריב לפני ה' לפני הכהנים והשופטים', ואף על זה נאמר 'ונקרב בעל הבית אל האלהים', ומשם מתפשט אף לשאר דייני ישראל שאינם במקדש.

ותוכן הענין שהמזבח נמצא לפני ארון האלהים ששם שוכן ה' אלוהי ישראל יושב הכרובים, שכינתו של ה' בישראל היא ע"י הארון שבו הלוחות שבהם חקוקים עיקרי ויסודי ערכי האמת והצדק האלוהיים שעל פיהם, שם מתגלה ה', ורק להתגלות זו שמתגלה ה' בתורתו אנו עובדים. הארון הוא הדבר הגשמי היחיד שאנו מייחסים אליו השראת שכינה, ככתוב (במדבר י, לה-לו) 'וַיְהִי בְּנִסְעַ הָאָרֶן וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה קוּמָה ה' וַיִּפְצוּ אֲבִירָיִךְ וַיִּנְסוּ מִשִּׁנְאֵיךָ מִפְּנֵיךָ: וּבְנַחָה יֹאמֶר שׁוּבָה ה' רַבּוֹת אֶלְפֵי יִשְׂרָאֵל' וכן הרבה מעין זה. משום שעיקר שכינה בישראל היא ע"י הלוחות, וכל המשכן והמקדש הם סביבם 'משכן העדות'. ושם שוכן ה' משום ש'כל התורה כולה שמותיו של הקב"ה'. והמזבח הוא מקומו של האדם העומד לפני הא-להים לעובדו, 'אדם ממקום כפרתו נברא' (ב"ר יד, ח. וע"י ירו' נזיר ז, ב), ואף העמידה והעבודה לפני ה' בקרבנות כולם הם לפני אלהי האמת והצדק המתגלה ושוכן בלוחות אבנים שנתן משמי מרום להשפיע חיים וטובה לדרי מטה, וליתן שכינתו אצל זרע ידידיו. לא חלילה כקרבנות הבאים להחניף לאל על מנת להכשיר את העוול והרשע, וכפי שזעקו הנביאים 'למה לי רוב זבחיכם' ולא דברתי את אבותיכם ולא ציויתים על דברי עולה וזבח', היות וכל ענין הזבחים הוא רק מתוך העמידה לפני הארון בו נמצאים יסודות האמת הצדק והקדושה, וזבחים שאינם 'זבחי צדק', לא לרצון יהיו לפניו.

ולכך מיד לאחר שנאמרו עשרת הדברות שבלוחות, מצוה ה' על ישראל את צורת העבודה לפניו במזבח, את צורת העבודה לפני גילוי שכינתו ומציאותו שהתגלתה בדברות אלו, ועתידיים להינתן בשני לוחות אבנים, וסביבם עתיד המשכן והמקדש להיבנות. 'לא תַעֲשֹׂן אֶתִי אֱלֹהֵי כֶסֶף וְאֱלֹהֵי זָהָב לֹא תַעֲשׂוּ לָכֶם' זה ריחוק כל צורת ע"ז מעבודת ה'. 'וְאִם מִזְבַּח אֲבָנִים תַעֲשֶׂה לִּי לֹא תִבְנֶה אֶתְהֶן גְּזִית פִּי חֲרָבְךָ הַנִּפְתָּ עֲלֶיהָ וְתַחֲלֶלְהָ' - לומר שהמזבח יהיה רחוק מכל צד רחוק של שפיכות דמים. 'וְלֹא תַעֲלֶה בְמַעַלְתָּ עַל מִזְבְּחִי אֲשֶׁר לֹא תִגָּלֶה עֲרֹנְתְךָ עָלָיו' - בא לומר שהמזבח יהיה רחוק מכל צד של גילוי ערוה. ועמד בזה רש"ר הירש שנכללו בזה כל אבות העבירות שהם ג' עבירות החמורות, שעבודת האלהים במזבחו, צריכה להיות מתוך נקיות שלימה בג' אבות מצוות אלו, נקיה מכל סרך וזכר לערוה, לחרב, ולעבודת אלילים. באה התורה ללמדנו שהקרבנות לא באו לחפות על חטאים, אלא להיפך הם באים מתוך שלימות גדולה בכל אבות ערכי האמת והצדק. ולכל נקראים הקרבנות 'זבחי צדק'. זוהי צורת עבודת האלהים. כך המזבח והארון קשורים זה בזה, המזבח מבטא את עמידת האדם לפני ה' המתגלה בתורה ובלוחות, ואף עמידתו וזבחו נהיים 'זבחי צדק', ומאיך השופטים הנמצאים אצל המזבח ומביאים את המקום והמצוקה והשבר האנושי לפני

ה' 'והבאת אתה את הדברים אל הא-להים', ומשם אף השפעה על עצם התורה שבארון, וזה ענין תושבע"פ הבאה ממעשה הדודים של הדוד והרעיה - הקדוש ברוך הוא וכנסת ישראל, מזבח וארון, עד שפירשו חז"ל שהכרובים הסוככים ושומרים על הארון הם כנגד קוב"ה וכנס"י, והיינו תושב"כ ותושבע"פ, כנודע.

ממקום זה ניתנה פרשת המשפטים, ונסמכה פרשת משפטים לפרשת המזבח, שבסיבה זו שמקום עבודת האלהים הוא מקום האמת והצדק אף השופטים סמוכים למזבח, וכשם שהקרבתם הם עבודת האלהים, כך אף המשפט היוצא ממקום המקדש הוא עבודת ה'. והמשפט והדיינים יונקים את כוחם ממקום המקדש. כאשר בראש בתי הדין עומד בית הדין הגדול סמוך למזבח, ומאציל את רוחו וסמכותו וכוחו על כל שאר בתי הדין בישראל, עד שהעמידה לפני כל בית דין, היא עמידה לפני ה' אלהים, וזה מה שנותן את תוקפם של הדיינים והשופטים, וכפי שנתבאר לעיל על מקומם של שבעים הזקנים במיצוע בין ישראל לאלהים.

ח] סדר הזמנים של פרשיות יתרו משפטים

בכל מהלך דברינו נתבאר ש'ואלה המשפטים' נסמך לפרשת עצת יתרו ומיניו השופטים שבפרשת יתרו. אלא שצריך להבין למה אינה סמוכה ממש, ופרשת מתן תורה מפסיקה ביניהם. ובאמת ענין זה אינו קשור דווקא למה שביארנו אלא כל סדר הזמנים של פרשת יתרו זקוקה לביאור. וכידוע נחלקו בזה תנאים וראשונים, וכך שנינו במכילתא 'מה שמועה שמע ובא, ר' יהושע אומר מלחמת עמלק שמע ובא שכן היא כתובה בצדה שנאמר ויחלש יהושע את עמלק. ר' אלעזר המודעי אומר מתן תורה שמע ובא'. וכן נחלקו בזה רמב"ן וראב"ע, שדעת ראב"ע שבא לאחר מתן תורה, שהרי משה מורה בחוקי האלהים ותורתיו למחרת בוא יתרו, ויתירה מזו סובר ראב"ע שבא לאחר הקמת המשכן ולכך לא היה משה צריך לבנות מזבח לעולה ולשלמים של יתרו. ולדבריו לא באה פרשת יתרו בין קריעת ים סוף למתן תורה, אלא כדי להודיע שהיו את מי ששמעו על ישראל ובאו לכבדם, ולא כעמלק שבאו להילחם עימם. ודעת רמב"ן שהכל נאמר על הסדר, ובא יתרו למחנה ישראל קודם מתן תורה, ואם היה זה אחרי מתן תורה, היה צריך לכתוב ששמע אף על מתן תורה. ומפירוש ר' אברהם בן הרמב"ם משמע לי דרך ממוצעת, שאכן שמע רק על יציאת מצרים ומלחמת עמלק, וכבר יצא אל משה חותנו אך בפועל הגיע רק לאחר מתן תורה [ושמא אף יצא לאחריו, משום שעדיין לא באה אליו השמועה]. וכן היה נראה לי פשוט הענין, וזה מתבאר אף בדעת רבי יהושע. ואכמ"ל.

וא"כ גבי שאלתנו על האמור, מפני מה פרשת מתן תורה מפסיקה בין מינוי השופטים לציווי המשפטים. תהא התשובה תלויה בעיקר ההבנה בסדר הזמנים שבפרשה. לדעת הרמב"ן שסובר שהמוקדם בתורה מוקדם בזמן, שאלה מעיקרא ליתא, שאכן כך היה סדר הזמנים, קודם מינו את השופטים, ורק אח"כ היה מתן תורה ונתינת המשפטים, ואפשר לפרש בפשטות ש'אלה המשפטים אשר תשים לפניהם' היינו על השופטים שהתמנו לפני כמה ימים. אך לדעת רבי אליעזר המודעי, ולדעת ראב"ע ור"א בן רמב"ם נמצא שפרשת 'ואלה המשפטים אשר תשים לפניהם' נאמרה קודם בוא יתרו למחנה ישראל, וכמובן קודם מינוי השופטים.

נראה שאין זה קשה, שמכלל העיקרון 'אין מוקדם ומאוחר בתורה', שהתורה אינה כתובה ע"פ סדר הזמנים דווקא, וכיון שמתחילה בענין אחד מסיימתו ואח"כ ממשיכה בענין קודם, שסמיכות התוכן זה לזה או רציפות העניין חשובים יותר מסמיכות הזמנים. וא"כ מובן שכאשר התורה סומכת את 'ואלה המשפטים' לפרשת מינוי השופטים, גם אם מינוי השופטים היה לאחר שכבר נאמרה פרשה זו, מ"מ סמכה אותם תורה משום שהדברים קשורים וסמוכים בעניינם, אף אם לא בסדר זמניהם, ומאחר שפתח ביתרו ששמע על קריעת ים סוף ויצא לקראת חתנו, משלים כל פרשת יתרו הקשורה בענין זה,¹⁵ ועתה חוזרת למתן תורה ולפרשת משפטים, אף זה מחובר בעניינו ובתוכנו לאמור למעלה. ויתכן שכאשר פרשה זו עקורה ממקומה בתורה וכתובה במגילה לבדה [כמ"ד בגיטין ס. 'מגילות מגילות נתנה'] מתפרש 'לפניהם' דווקא 'לא לפני נכרים'. וכאשר פרשה זו ניתנה במקומה שבתורה סמוכה יחד עם מתן תורה לפרשת מינוי הדיינים, מתפרש 'לפניהם' אף על השופטים המוזכרים לעיל. ואדרבה יתכן שזה מכלל הסיבות נותן התורה שעמקו עד אין חקר לסומכם זה לזה, מאחר ובסיפור יתרו ועצתו שהתקבלה מוזכרים חוקי האלהים ותורותיו ומוזכרים השופטים, זה המקום לסמוך את פרשת מתן תורה והלכות המשפטים שניתנים לפני השופטים.

15. שזה ענין 'אין מוקדם ומאוחר בתורה'. וכמ"ש רבינו הגר"א באדרת אליהו (בראשית ד, כה) 'וַיִּדַע אֲדָם עוֹד אֶת אֶשְׁתּוֹ זֶה הָיָה קוֹדֵם רַק שְׁכַתְּבָה כֹּל מַעֲשֵׂה קִין וּבְנִי, וְאַח"כ הִתְחִיל לְסַדֵּר תּוֹלְדוֹת שֵׁת וּבְנָיו, וְזֶה עֲנִין אֵין מוֹקְדֵם וּמְאוּחָר בְּתוֹרָה שֶׁהַתּוֹרָה מְסַדֵּר כֹּל עֲנִין בְּפָנֵי עֲצֻמוֹ'. וכ"כ בביאורו לספד"צ 'זוהו סדר של התורה שמדבר בענין אחד גומר כל הענין בכללותו אע"פ שאין מקומו כאן רק לגמור הענין שמתחיל שא"א לבאר אא"כ מבאר ענין של האחר... וזה הענין של אין מוקדם ומאוחר בתורה ודוק ותמצא'.

ושוב מצאתי בשמו"ר (משפטים ל, ג) "ואלה המשפטים. מה כתיב למעלה מן הפרשה ושפטו את העם בכל עת. ואמר כאן ואלה המשפטים והדברות באמצע. משל למטרונה שהיתה מהלכת הזין מכאן והזין מכאן והיא באמצע. כך התורה דינין מלפניה ודינין מאחריה והיא באמצע. וכן הוא אומר (משלי ה, כ) באורח צדקה אהלך. התורה אומרת באיזה נתיב אני מהלכת. אהלך בדרכן של עושי צדקה בתוך נתיבות משפט התורה באמצע ודינין מלפניה ודינין מאחריה. מלפניה שנא' שם שם לו חוק ומשפט, ודינין מאחריה שנאמר ואלה המשפטים". מבואר שפרשת משפטים קשורה לפרשת מינוי השופטים אלא שקטעה אותה התורה באמצע ע"י פרשת מתן תורה כדי שתהא התורה משפטים לפני ולאחריה. וגם בזה יש קצת ראייה לעיקר יסוד הדברים שנתבארו. ומתוך מה שנתבאר לעיל שסמיכות פרשת משפטים למתן תורה, משום שמיד לאחר מתן תורה התפרשו דיני המזבח ועיקר עבודת ה' בקרבנות, היות ועיקר ההקרבה היא לפני הארון שבו לוחות הברית שחוקקים בהם עשרת הדברים שנאמרו בסיני, והם מסמלים את שכינת הצדק והאמת האלוהית בעולם. ולכך המשפט סמוך לקרבנות, דברי המדרש על כך שמתן תורה נפתח במשפט ומסתיים במשפט, מוארים באור חדש.

